

MIRZO ULUG'BEKNING ILM FANGA QO'SHGAN HISSASI

Davlatmurodov Azizbek Masharif o'g'li

Urganch davlat Pedagogika instituti 1-bosqich talabasi

azizbekdavletov55@gmail.com

Saburova Risolat Xaytboy qizi

Urganch davlat Pedagogika instituti 1-bosqich talabasi

risolatsabirova01@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mirzo Ulug'bek hayot faoliyati va hukmronlik davrida qilgan ishlari, davlat boshqaruvi, nodir asarlari va ularning hozirgi kundagi ahamiyati haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Hukmdor, imperiya, trigonometriya va sferik geometriya, rasadxona, astronomiya, madrasa, hokimiyat, „Ziji jadidi Ko'ragoniy“, a'shorya

Temuriylar davlatining hukmdori, Shohruxning o'g'li. Buyuk o'zbek astronomi (yulduzshunos) va matematigi. U otasi Shohrux Mirzo davrida Mavarounnahr hokimi va otasi vafot etgach butun Temuriylar imperiyasi sultoni(1447—1449) bo'ldi. Ulug'bek trigonometriya va sferik geometriya kabi astronomiya bilan bog'liq matematika sohasidagi ishlari, shuningdek, san'at va intellektual faoliyatga umumiy qiziqishlari bilan ajralib turardi. U besh tilda: turkiy, arab, fors, mo'g'ul va oz miqdorda xitoy tillarini bilgan deb taxmin qilinadi. Uning hukmronligi davrida (avval hokim, keyin to'g'ridan-to'g'ri) uning e'tibori va homiyligi tufayli temuriylar uyg'onish davrining madaniy cho'qqisiga erishdi. Samarqand hokimligi, otasi Shohrux Mirzo tomonidan Ulug'bekga berilgan. U 1424-1429-yillarda Samarqandda buyuk Ulug'bek rasadxonasini qurdirdi. Olimlar nazarida bu rasadxona o'sha davrda islom olamidagi eng yaxshi, Markaziy Osiyodagi eng yirik rasadxona bo'lgan. Ulug'bek keyinchalik ko'plab olimlar tomonidan 15-asrning eng muhim astronomi sifatida tan olingan. U Samarqand va Buxoroda Ulug'bek madrasasini ham (1417-1420) qurdirib, ushbu shaharlarni O'rta Osiyoning madaniy ilm markazlariga aylantirdi. Biroq Ulug'bekning davlat boshqaruvidagi mahorati uning ilmiy tajribasi bilan teng kelmasdi. O'zining qisqa hukmronligi davrida u o'z kuch va hokimiyatini o'rnatolmadi.

Natijada, uning nazoratsizligidan boshqa hukmdorlar, jumladan, uning oilasi foydalanishdi va keyinchalik u ag‘darilib, o‘ldirildi. Temuriylar davlatining hukmdori, Shohruxning o‘g‘li. Buyuk o‘zbek astronomi (yulduzshunos) va matematigi. U otasi Shohrux Mirzo davrida Mavarounnahr hokimi va otasi vafot etgach butun Temuriylar imperiyasi sultoni(1447—1449) bo‘ldi. Ulug‘bek trigonometriya va sferik geometriya kabi astronomiya bilan bog‘liq matematika sohasidagi ishlari, shuningdek, san‘at va intellektual faoliyatga umumiy qiziqishlari bilan ajralib turardi. U besh tilda: turkiy, arab, fors, mo‘g‘ul va ozmiqdarda xitoy tillarini bilgan deb taxmin qilinadi. Uning hukmronligi davrida (avval hokim, keyin to‘g‘ridan-to‘g‘ri) uning e‘tibori va homiyliigi tufayli temuriylar uyg‘onish davrining madaniy cho‘qqisiga erishdi. Samarqand hokimligi, otasi Shohrux Mirzo tomonidan Ulug‘bekga berilgan. U 1424-1429-yillarda Samarqandda buyuk Ulug‘bek rasadxonasini qurdirtdi. Olimlar nazarida bu rasadxona o‘sha davrda islom olamidagi eng yaxshi, Markaziy Osiyodagi eng yirik rasadxona bo‘lgan. Ulug‘bek keyinchalik ko‘plab olimlar tomonidan 15-asrning eng muhim astronomi sifatida tan olingan. U Samarqand va Buxoroda Ulug‘bek madrasasini ham (1417-1420) qurdirib, ushbu shaharlarni O‘rta Osiyoning madaniy ilm markazlariga aylantirdi. Biroq Ulug‘bekning davlat boshqaruvidagi mahorati uning ilmiy tajribasi bilan teng kelmasdi. O‘zining qisqa hukmronligi davrida u o‘z kuch va hokimiyatini o‘rnata olmadi. Natijada, uning nazoratsizligidan boshqa hukmdorlar, jumladan, uning oilasi foydalanishdi va keyinchalik u ag‘darilib, o‘ldirildi.

U Turon hukmdori Amir Temurning nabirasi va Shohrux Mirzoning o‘g‘li edi. Onasi turkiy qabila zodagonlaridan Gavharshod begim edi. U bobosining Eronga yurishi paytida Sultoniya shahrida tug‘ilgan. Unga Mirzo Muhammad Tarag‘ay ismi berildi. Ulug‘bek asli ism emas, balki „Buyuk hukmdor (bek)“ ma‘nosini beruvchi taxallus edi. Bolaligida u Yaqin Sharq va Hindistonning katta qismini kezib chiqdi, chunki bobosi bu hududlarda fathlarni kengaytirdi. Temur vafotidan keyin Shohrux imperiya poytaxtini Hirotga (zamonaviy Afg‘onistonda) ko‘chirdi. O‘n olti yoshli Ulug‘bek keyinchalik, 1409-yilda Samarqandning hokimi bo‘ldi. 1411-yilda u butun Movaronnahrning hokimi deb topildi, amalda esa poytaxtga bo‘ysungan. 1447-yilda otasi Shohruxning vafotidan xabar topgan Ulug‘bek Balxga jo‘nadi. Bu yerda u o‘zining marhum akasi Boysung‘urning o‘g‘li Alovuddavlaning Hirotga Temuriylar saltanati hukmronligini da‘vo qilganini eshitdi. Binobarin, Ulug‘bek Alouddavlagga qarshi yurish qildi va Murg‘obda jangda u bilan

uchrashdi . U o‘z jiyani ustidan g‘alaba qozonib, 1448-yilda Hirotga qarab yurdi. Biroq Alouddavlaning ukasi Abulqosim Bobur Mirzo unga yordamga keldi va Ulug‘bekni mag‘lub etdi. Ulug‘bek Balxga chekindi va u yerda uning hokimi, to‘ng‘ich o‘g‘li Abdullatif Mirzo isyon ko‘targanini bildi. Yana ichki urush boshlandi. Abdullatif Amudaryo bo‘yida otasining qo‘shinini kutib olish uchun qo‘shin to‘pladi . Biroq Ulug‘bek shahardagi notinchlik xabarini eshitib, hech qanday jang bo‘lmasdan turib Samarqandga chekinishga majbur bo‘ladi. Abdullatif tez orada Samarqandga yetib boradi va Ulug‘bek beixtiyor o‘g‘liga taslim bo‘ladi. Abdullatif otasini hibsdan ozod qilib, Makkaga haj qilishiga ruxsat berdi . Biroq, manziliga yetib bormasdan turib otasi va ukasi Abdulazizni ham 1449-yilda qatl qildirdi. Mirzo Ulug‘bek davrida Samarqand gullab-yashnadi. Uning farmoyishi bilan 1417-yilda Buxoroda, 1420-yilda Samarqandda va 1433-yilda G‘ijduvonda madrasalar barpo etildi. Marv shahrida xayriya muassasalari qurildi. Bibixonim masjidi, Amir Temur maqbarasi, Shohi Zinda ansambli qurilishlari nihoyasiga yetkazildi. Shuningdek, Ulug‘bek karvonsaroy, tim, chorsu, hammom kabi talay jamoat binolari ham barpo ettirgan. Samarqanddagi XV asr me‘morchiligining nodir namunalaridan biri Ulug‘bek rasadxonasidir. Bu inshoot Ulug‘bek farmoyishi bilan 1428-1429-yillarda Ko‘hak tepaligida bunyod etilgan.

O‘smir hukmdor shaharni imperiyaning intellektual markaziga aylantirishni maqsad qilgan. 1417-1420-yillarda Samarqanddagi Registon maydonida madrasa („universitet“) qurdirdi va ko‘plab islom astronomlari va matematiklarini o‘qishga taklif qildi. Ulug‘bekning astronomiya bo‘yicha eng mashhur shogirdi Ali Qushchi (1474-yilda vafot etgan) edi. Qozizoda Rumiylar Ulug‘bek madrasasining eng ko‘zga ko‘ringan muallimi bo‘lgan va keyinchalik bu o‘ringa astronom Jamshid al-Koshiy kelgan[1]Ulug‘bek ilm-fan olamida buyuk astronom sifatida mashhur. Bu borada u amalga oshirgan eng buyuk ish „Ziji jadidi Ko‘ragoniy“ deb nomlangan astronomik jadval sanaladi. Ulug‘bek tibbiyot va musiqaga ham qiziqqan, she‘rlar ham yozgan. Alisher Navoiyning „Majolis un-nafois“ asarida uning she‘rlaridan namunalar keltirilgan. Olimdan bizga 4 ta asar meros qolgan: 1) „Ziji jadidi Ko‘ragoniy“ — astronomiyaga oid; 2) „Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola“ — matematikaga oid; 3) „Risolayi Ulug‘bek“ — yulduzlarga bag‘ishlangan; 4) „Tarixi arba’ ulus“ (To‘rt ulus tarixi) — tarixga oid. U 1437-yilda 1018 yulduz to‘plamini „Ziji sultoniy“ asarida tartib berganki, u hozirgi paytda ham yulduzlar bilimi sohasida dunyoning eng buyuk asarlaridan biri sanaladi. Ushbu asar 1665-yilda Oxfordda Thomas Hyde tamonidan, 1843-

yilda Fransiya Bailly tamonidan va 1917-yilda Edward Ball Knobel tamonidan yangidan tahrirlanib bosilgan. Ulugʻbek undan keyin bir yilni 365 kun, 5 soat, 49 daqiqa va 15 soniya deb belgilagan. Ulugʻbek ushbu hisobida faqatgina 25 soniya xato qilgan ekan. Undan boshqa Ulugʻbek yer yuzini oʻrtalik kajligini 23.52 daraja deb belgilagan va bu yuz yillar davomida eng toʻgʻri va aniq oʻlcham deb topilgan. Uchburchaklar bilimida esa Ulugʻbek soya va tanjont qiymatlarini sakkiz oʻnlik kasr va sakkiz xona aʼshoryagacha aniq belgilagan. Ulugʻbek davrida koʻpgina asarlar arab va fors tilidan eski oʻzbek tiliga tarjima qilingan. U tashkil etgan boy kutubxonada 15000 dan ortiq kitob boʻlgan.

Otasi Shohrux Mirzo oʻlimidan keyin Ulugʻbek Balxga yurish qildi, chunki Mirzo Alavuddavla ibn Boysunqur Mirzo Hirotidagi Temuriylar hukmdorligiga daʼvogarlik qilgan edi. Murgʻobda boʻlib oʻtgan ushbu toʻqnashuvda Ulugʻbek gʻolib boʻlib Hirot tomon harakat qildi, ammo Alauddavlaning akasi Mirzo Abul Qosim Babur bilan boʻlgan toʻqnashuvda magʻlubiyatga uchrashib, Balxga qaytib kelgach oʻz oʻgʻli Abdullatifni fitnasi tufayli 1449-yilda oktyabrning 27-sanasida, yaʼni 55 yoshida Samarqand yaqinida oʻldirildi Ulugʻbekning yaqinlaridan biri Abdulloh, uni Samarqandning Amir Temur maqbarasi ziyoratgohida keltirgan. 1830-yilda osmon Yulduzshunoslari Johann Heinrich von Mädler oyda bor boʻlgan kraterlarning birini Ulugʻbek nomiga musammo qildi. Buyuk Britaniya kutubxonalarida saqlangan 8 ta qoʻlyozmani oʻrganish asosidagi Ulugʻbek jadvalining aniqroq tahlili 1917 yil AQShda E. B. Nobl tomonidan “Ulugh Beg's Catalogue of Stars. Revised from all Persian Manuscripts Existing in Great Britain” nomi ostida chop etilgan. Aytish joizki, Ovrupa va Osiyo kitob saqlanuvchi omborlarda “Zidjiy”ning oʻnlab qoʻlyozmalari mavjud. Ulugʻbekning yulduzlar jadvali oʻrta asrlar astronomiyasining soʻng soʻzi boʻldi. Mazkur jadval teleskop ixtirosidan avvalgi, oʻrta asrlar astronomiya fanining eng yuqori poyasi boʻldi. Ulugʻbekning boy ilmiy merosi u faqatgina buyuk musulmon oʻgʻloni boʻlmaganligini tasdiqlaydi. Ijodiy tafakkur dahosi butun insoniyat ilm-fani va sivilizatsiyasi rivojiga bebaho hissa qoʻshgan. Shu sababli, koʻp asrlar oʻtib, hatto bugun ham Ulugʻbekning ismi savob maqsadlarga erishish niyatida Sharq va Gʻarb xalqlarini birlashtirgan timsol boʻlib qoladi. Mirzo Ulugʻbekning yuqori maʼnaviy va sezilarli merosi dunyoning yetakchi oʻquv muassasalarida va ilmiy markazlarida oʻrganib kelinadi. Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning tashabbusi bilan, Oʻzbekiston Milliy universiteti ushbu atoqli olim sharafiga nomlanganligi respublikaning bugungi yuqori ilmiy-maʼnaviy qudratini

tasdiqlaydi. 1994 yil olim tavalludining 600 yillik yubileyi xalqaro miqyosda nishonlangan, shu sabab, xorij olimlari, mutaxassislari va jamoat arboblari ishtirokida bir qator tadbirlar o‘tkazilgan. 2009 yil Parijda Mirzo Ulug‘bek tavalludining 615 yilligiga bag‘ishlangan xalqaro ilmiy anjuman o‘tkazilgan. Anjumanda 130 dan ziyod olimlar va turli xalqaro tashkilot vakillari ishtirok etgan. O‘tkazib kelinayotgan tadbirlardan butun dunyoda Mirzo Ulug‘bekning ilmiy va ma’naviy merosiga bo‘lgan qiziqish naqadar ulkanligi yaqqol ko‘rinib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzo ulug‘bekning “To‘rt ulus tarixi “ nomli asaridan.
2. 7-sinf “O‘zbekiston Tarixi” 2017-yil to‘ldirilgan nashr.
3. Vikipediya.

Research Science and
Innovation House